



Амангалиева А.З.^{1*} , Алиханова Г.А.² 

¹ з.ғ.м., Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары заң мектебінің докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² з.ғ.д., Каспий қоғамдық университеті Әділет құқық мектебінің профессоры
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru

ШАРТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ «MITIGATION» ДОКТРИНАСЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА ЕНГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ағылшын құқығында, халықаралық жеке құқықты біріздендіру актілерінде және Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында «mitigation» доктринасының (несие берушінің залалдарды азайту жөніндегі міндеті) теориялық және тәжірибелік аспектілері зерттелді. Автор Англияның прецеденттік құқығында қалыптасқан митигацияның үш негізгі қағидасын, сондай-ақ сот тәжірибесінде қалыптасқан несие берушінің мінез-құлқының ақылға қонымдылық стандарттарын талдайды. Еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінде (DCFR, PECL, PICC) және Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 364-бабында осы институттың бекітілуіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Құқық қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылды: Қазақстанның сот тәжірибесінің біркелкі еместігі, норманың ресми түсіндірмесінің болмауы және митигация тетігінің доктринада жеткіліксіз әзірленгендігі айқындалады. Зерттеу нәтижелері бойынша «mitigation» қағидасының элементтерін енгізу мақсатында ҚР АҚ-нің 364-бабын реформалау қажеттілігі негізделді, соның ішінде несие берушінің залалдарды азайту үшін шеккен ақылға қонымды шығындарын өтеу құқығын бекіту және осы институтты аралас кінә конструкциясымен шатастыруды болдырмау ұсынылады.

Түйін сөздер: шарттық жауапкершілік, залалды өтеу, mitigation қағидасы, залалдарды азайту міндеті, ағылшын шарттық құқығы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, салыстырмалы құқықтану.

Кіріспе

Қазіргі азаматтық құқықта шарттық міндеттемелерді бұзудан туындайтын залалдарды өтеу мәселелері ең күрделі әрі пікірталас тудыратын бағыттардың бірі болып қала береді. Соңғы уақытта заң әдебиетінде міндеттеме бұзылғаннан кейін несие берушінің мінез-құлқына, атап айтқанда, осындай бұзушылықтың теріс салдарын азайту мақсатында оның тиісті шаралар қабылдау қажеттілігіне қатысты мәселелер жиі көтерілуде. Шетелдік құқықтық жүйелерде, әсіресе жалпы құқық жүйесінде, бұрыннан «mitigation» доктринасы

қалыптасқан, ол несие беруші залалдарды ақылға қонымды әрекеттер арқылы болдырмауға мүмкіндік алған жағдайда өндіріп алынатын залал мөлшерін шектейтін қағидалар жиынтығын білдіреді. Бұл институт халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде де көрініс тапқан, бұл оның жалпы құқықтық қағида ретінде танылғанын көрсетеді. Алайда Қазақстан Республикасының заңнамасында, Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 364-бабының болуына қарамастан, митигация тетігі тиісті деңгейде дамымаған, ал оны сот тәжірибесінде қолдану тұрқсыз сипатқа ие. Осыған орай, мақаланың мақсаты – ағылшын

* Corresponding author: a.amangalieva@cu.edu.kz



құқығындағы «mitigation» қағидасының мәнін ашу, оның еуропалық модельдік актілерде бекітілу ерекшеліктерін зерделеу және қазақстандық құқықтық реттеумен салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер айқындалды:

– Ағылшын прецеденттік құқығында қалыптасқан митигацияның үш негізгі қағидасының мәні мен мазмұнын ашу, сондай-ақ несие берушінің мінез-құлқының ақылға қонымдылық стандарттарын айқындау;

– Еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінде (DCFR, PECL, PICC) және халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде (CISG, CESL) «mitigation» доктринасының көрініс табуын талдау арқылы әмбебап тәсілдерді анықтау;

– Залалдарды азайту қағидасын қолдану мәселелерін айқындау мақсатында Қазақстан Республикасының заңнамасына (ҚР АҚ-нің 364-бабы) және сот тәжірибесіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу;

– Қазақстандағы қолданыстағы құқықтық реттеудің тиімсіздігінің себептерін айқындау және еуропалық модельдік актілердің жекелеген элементтерін негізге ала отырып, ҚР АҚ-нің 364-бабына өзгерістер енгізу жөнінде нақты ұсыныстар қалыптастыру.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми және арнайы заңдық әдістердің кешені құрайды. Жұмыста «mitigation» қағидасының мазмұны мен мәнін айқындау үшін формальды-логикалық әдіс, ағылшын прецеденттік құқығы нормалары мен еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінің өзара байланысын зерттеу барысында жүйелік талдау әдісі, сондай-ақ Англиядағы, халықаралық актілердегі (CISG, PICC, PECL, DCFR, CESL) және Қазақстан Республикасының заңнамасындағы митигацияны құқықтық реттеу тәсілдерін салыстыруға мүмкіндік берген салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды. Құқық қолдану мәселелерін анықтау үшін сот тәжірибесін талдау әдісі пайдаланылды, оның ішінде ағылшын соттарының шешімдері (Dunkirk Colliery Co v Lever, British

Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co, Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd және т.б.) және қазақстандық соттардың актілері (ҚР Жоғарғы Сотының қаулылары) қамтылды. Доктриналық талдау Г. Трейтель, М. Чен-Уишарт, Ю.Г. Басин, Е.В. Горячева сияқты жетекші цивилист ғалымдардың еңбектеріне, сондай-ақ ҚР Азаматтық кодексіне берілген ғылыми-практикалық түсіндірмелерге негізделді. Эмпирикалық базаны нормативтік құқықтық актілер, сот актілері және soft law үлгілік нормалары құрады.

Нәтижелер және талқылау

Ағылшын құқығындағы «mitigation» ережесі. «Chitty on Contracts» атты ағылшын шарттық құқығы бойынша жетекші оқулықта «mitigation» деген жалпы атаумен жиі айтылатын үш ереже бар екендігі көрсетілген:

1) егер талапкердің ақылға қонымды шараларды қолдану арқылы залалдарды болдырмайтын мүмкіндігі болса, ол жауапкердің шартты бұзуы нәтижесінде келтірілген залалдардың сол бөлігі үшін өтем талап етуге құқылы емес.

2) егер талапкер іс жүзінде жауапкердің шартты бұзуынан туындаған залалдарын болдырмаса немесе азайтса, ол болдырмаған залалдарын өндіріп ала алмайды, тіпті оның жасаған шаралары бірінші ережеге сәйкес одан ақылға қонымды түрде талап етілгеннен көп болса да;

3) егер жауапкердің шартты бұзуынан туындаған залалдарды азайту үшін талапкер ақылға қонымды шараларды қабылдау кезінде залалдарға немесе шығындарға ұшыраса, ол бұл қосымша залалдарды немесе шығындарды жауапкерден өндіріп алуы мүмкін [1, р. 2290].

Жоғарыда аталған митигацияның бірінші ережесіне сәйкес, егер залалды ақылға қонымды шаралар қолдану арқылы болдырмауға болатын болса, залалдар өтелмейді, ал талапкер залалдарын азайту үшін тек ақылға қонымды қадамдар жасауға «міндетті». Дегенмен, ағылшын әдебиетінде көптеген авторлар залалды азайту кредитордың міндеті емес екенін атап өтеді (оны «міндет» ретінде білдіру техникалық тұрғыдан дұрыс емес), себебі залалды азайту үшін ақылға қонымды шараларды қолданбау



ешқандай санкцияларға әкеп соқтырмайды. Керісінше, салдары – болдырмауға болатын залалдардың өтелмеуі ғана болады [2, р. 587].

Залалды өтеу туралы дау туындаған кезде дәлелдеу ауыртпалығы жауапкерге жүктеледі, яғни ол талапкердің парасатты адам ретінде өз залалдарын азайту үшін белгілі бір шаралар жасауға тиіс болғанын және талапкердің осылайша залалдарының бір бөлігін болдырмауға болатынын дәлелдеуі керек [1, р. 2291]. Талапкерден талап етілетін митигациялау стандарты жоғары емес, өйткені жауапкердің өзі құқық бұзушы болып табылады [3, р. 531]. Бұл стандарт ұзақ уақыт бойы прецеденттік құқықта қалыптасты және қазір кейінгі істерде дамуда:

- кәсіпкерлік қызметпен айналысатын талапкер «кәдімгі коммерциялық қызмет шеңберінен тыс басқа ештеңе істеуге міндетті емес» (*Dunkirk Colliery Co v Lever* (1878) 9 Ch. D. 20);¹
- талапкер «парасатты әрі сақ адам өз қызметі барысында жасамайтын шараларды жасауға» міндетті емес (*British Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co* [1912] AC 673), ол тек қана өзінің залалдарын азайту үшін ақылға қонымды шаралар жасауға міндетті;²
- талапкердің ақылға қонымды шаралар жасағанын анықтау үшін оның әрекеттері осыған ұқсас жағдайдағы адам үшін объективті түрде ақылға қонымды болды ма деген сұрақ қойылады (*Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd* [2012] EWHC 1201 (Comm));³
- талапкер өзінің әдеттегі іс-әрекетінің бөлігі болмаса да, айқын шара жасауға мәжбүр болуы мүмкін (*LSREF III Wight Ltd v Gateley LLP* [2016] EWCA Civ 359, [2016] P.N.L.R. 21).⁴

Жалпы алғанда, парасаттылық мәселесі (парасатты адам қалай әрекет етуге тиіс, сол сияқты талапкер әрекет етті ме) қарастырылып отырған істің нақты фактілеріне байланысты [5, р. 58.] және әрбір нақты іс бойынша сот шешеді.

Дегенмен, ағылшын құқығында талапкерден талап етілетін парасаттылық стандартына қатысты бұрынғы істерде белгіленген кейбір қағидаттар бар [3, р. 532]. Мысалы, талапкер өзінің коммерциялық беделіне қауіп төндіретін ешқандай әрекет жасамауы керек (*James Finlay & Co Ltd v Kwik Hoo Tong* [1929] 1 KB 400, CA⁵); талапкер оны күрделі сот ісіне тартатын шаралар жасамауы керек (*Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770).⁶

Жоғарыда аталған митигацияның екінші ережесіне сәйкес – егер митигациялау шаралары бұзушылықтан туындаған залалдарды жоққа шығарса (болдырмаса), талапкер тек осы бұзушылық үшін номиналды залалды алуға құқылы болады [4, р. 376]. Профессор Г. Трейтельдің еңбегінде митигация әдетте екі идеяны қамтитыны көрсетілген: 1) талапкер өзі болдырмауға тиіс болған залалдарды өндіре алмайды; 2) талапкер бұзушылық нәтижесінде туындаған белгілі бір пайданы есепке алуы тиіс және бұл жағдайда оның залалдары іс жүзінде азайтылады деп айтуға болады. Екінші идеяға сәйкес, талапкер қандай да бір тәуелсіз оқиғадан емес, бұзушылықтан туындаған кез келген пайданы ескеруі тиіс [5, р. 118.]. Профессор М. Чен-Уишарт мұны келесідей түсіндіреді: «талапкердің митигациясы нәтижесінде тікелей алынған пайда талапкердің залал сомасынан шегеріледі. Алайда, егер пайда жанама, жай ғана ілеспе (collateral benefit) болса немесе митигациялау әрекетіне тәуелсіз немесе одан тым алыс әрекеттер нәтижесінде пайда болса,

¹ *Dunkirk Colliery Co v Lever* (1878) 9 Ch. D. 20. URL: <http://www.commonlii.org/uk/cases/UKLawRpCh/1878/172.html>. (accessed: 08.04.2026).

² *British Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co* [1912] AC 673. URL: <http://www.commonlii.org/uk/cases/UKLawRpAC/1912/43.html>. (accessed: 08.04.2026).

³ *Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd* [2012] EWHC 1201 (Comm). URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2012/1201.html>. (accessed: 08.04.2026). *Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770. URL: <https://ipsaloquitur.com/contract-law/cases/pilkington-v-wood/>. (accessed: 08.04.2026).

⁴ *LSREF III Wight Ltd v Gateley LLP* [2016] EWCA Civ 359, [2016] P.N.L.R. 21. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2016/359.html>. (accessed: 08.04.2026).

⁵ *James Finlay & Co Ltd v Kwik Hoo Tong* [1929] 1 KB 400. URL: <https://lawprof.co/international-trade/monetary-remedies-shipping-cases/james-finlay-v-kwik-1929-1-k-b-400/>. (accessed: 08.04.2026).

⁶ *Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770. URL: <https://ipsaloquitur.com/contract-law/cases/pilkington-v-wood/>. (accessed: 08.04.2026).



шегерімдер жасалмайды» [3, pp. 533-534].

Жоғарыда аталған митигацияның үшінші ережесіне сәйкес – егер талапкер залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қолданса, бірақ бұл ақылға қонымды шаралар залалдардың артуына әкеліп соқтырса, талапкер осы ұлғайған залалдарды өндіріп ала алады [4, p. 376].

Ақылға қонымсыз шаралар жасаған талапкер жауапкерге осылайша келтірілген залал үшін жауапкершілік жүктей алмайды деп саналады [2, p. 588]. Сондықтан талапкер өзінің ақылға қонымсыз әрекеттерімен бұзушылықтан туындаған залалдарды көбейтпеуі тиіс. Осыған байланысты, іс-әрекеттің ақылға қонымдылығы ретроспективті талдау арқылы емес, мұндай әрекеттерге қажеттілік туындаған сәт бойынша бағаланады [4, p. 376].

Митигациялау міндеті, әдетте, талапкер бұзушылық туралы білген кезде ғана пайда болады [5, p. 118].

Халықаралық жеке құқықты унификациялау актілеріндегі mitigation ережесі (soft law немесе new lex mercatoria актілері). Mitigation ережесін көптеген ұлттық құқықтық жүйелерден және еуропалық шарттық құқығының модельдік актілерінен табуға болады және ол қазірдің өзінде жалпы қағидат ретінде қарастырылады, әсіресе халықаралық төрелікте [6, pp. 1341-1342]. Мәселен, ол барлық халықаралық актілерде бекітілген – CISG ⁷ (77-бап), PICC ⁸ (7.4.8-бап), PECL [7] (9:505-бап), DCFR [8] (III.-3:705-бап), CESL ⁹ (163-бап).

Жалпы, халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде митигация ережесі туралы ұқсас нормалар бар. Атап айтсақ, DCFR [8] III.-3:705-бабы және CESL ¹⁰ 163-бабы мазмұндары толығымен бірдей, ал PICC ¹¹ 7.4.8-бабы және PECL [7] 9: 505-бабы «harm» және «loss» терминдеріндегі

айырмашылықтардан басқа дерлік сәйкес келеді. Тек CISG ¹² 77-бабы митигация ережесін толығырақ белгілейді – шартты бұзу нәтижесінде пайда болған залалдар, соның ішінде айрылып қалған пайда, ақылға қонымды шаралар қолдану арқылы азайтылуы мүмкін мөлшерде өтелмейді.

Жоғарыда аталған барлық актілерде митигация (mitigation) ағылшын құқығындағы сияқты аралас/контрибутивтік кінәдан (contributory negligence) ажыратылады және олардың әрқайсысы жеке баппен реттеледі.

Қазақстандық құқықтағы «mitigation» ережесі. «Mitigation» доктринасы Қазақстанның сот-төрелік тәжірибесінде бұрын да қолданылған, дегенмен ол ҚР Азаматтық кодексінде ешқашан бекітілмеген. ҚР Жоғары Төрелік Соты Пленумының 1994 жылғы 21 шілдедегі № 5 «Залалдарды өндіріп алу туралы дауларды қарау тәжірибесі туралы» Қаулысында (2009 жылғы 23 ақпанда күші жойылған) «mitigation» доктринасының кейбір элементтері көрсетілген:

«9. Егер талапкер (несие беруші) залалдардың ұлғаюына қасақана немесе абайсызда себепкер болса немесе оларды азайту шараларын қолданбаса, борышкердің жауапкершілік мөлшері азайтылуға жатады. Залалдарды өндіріп алу туралы дауларды қарау кезінде төрелік сот талапкердің залалды болдырмау немесе азайту үшін қандай шаралар қолданғанын анықтауға міндетті.

20. Айрылып қалған пайда, алынбай қалған табыстары түріндегі залалдарды өндіріп алу кезінде төрелік соттар несие берушінің залалды азайту үшін қажетті шараларды қолданған жағдайда, болдырмауға болатын залалдарды өтеуді талап етуге құқығы жоқ екенін ескеруі тиіс; несие беруші өтеуге талап етілетін залалдардың мөлшерін және олардың борышкердің кінәлі мінез-құлқымен және шарт бойынша күтілетін

⁷ United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 11 April 1980). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09951_e_ebook.pdf. (accessed: 08.04.2026).

⁸ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>. (accessed: 08.04.2026).

⁹ European Commission: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European

Sales Law (COM (2011) 635) (11 October 2011). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011PC0635>. (accessed: 08.04.2026).

¹⁰ European Commission: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law (COM (2011) 635) (11 October 2011).

¹¹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT),

¹² United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 11 April 1980).



мүдделермен себептік байланысын дәлелдеуге міндетті».¹³

1994 жылы ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы бөлімінің¹⁴ қабылдануымен залалдарды митигациялауға қатысты норма пайда болды (ҚР АҚ 364-бабының 1-тармағы), оны соттар басшылыққа алуы керек болды және осыған орай тиісті сот тәжірибесі қалыптасты. Егер ҚР АҚ 364-бабының 1-тармағын талдайтын болсақ, онда ол ТМД-ға қатысушы мемлекеттерге арналған Модельдік Азаматтық кодекстің 399-бабындағы нормаға ұқсас¹⁵ және тұтастай алғанда «mitigation» доктринасының элементтерін қамтиды, бірақ несие берушінің жауапкерден залалдарды азайту мақсатында шеккен шығындарын (яғни, шығындарды азайту бойынша ақылға қонымды шаралардың құнын) өндіріп алу құқығын көздемейді.

ҚР АҚ 364-бабының нормаларын қолдануға қатысты екіұшты сот тәжірибесі қалыптасқанын атап өткіміз келеді. Мәселен, Алматы қаласының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының судьясы З.О. Мадыбаева өз мақаласында «несие беруші залалды қасақана ұлғайтуға бармауы тиіс. Әйтпесе, сот ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабының нормасын қолдануы мүмкін» деп көрсетеді¹⁶. Бірінші сатыдағы соттар залалдарды өндіріп алу туралы істерді қарау кезінде ҚР АҚ 364-бабына сілтеме жасайды, бірақ шарттық тұрақсыздық айыбының мөлшерін азайтуды негіздеу үшін. Бұл ретте соттар тұрақсыздық айыбының мөлшерін азайта отырып, шешімдердің уәждеу бөлігінде

несие берушінің кінәсін көрсетеді, яғни несие беруші берешекті өндіріп алу жөнінде уақтылы шаралар қолданбаған және залал мөлшерін ұлғайтуға себепкер болған¹⁷. Бірақ талапкер залалды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қолданбағандықтан, өндіріп алынатын залалдардың мөлшерін төмендету мәселесі мүлдем қарастырылмайды.

Алайда, ҚР Жоғарғы Сотының залалды митигациялау ережесін қолдану бойынша оң тәжірибесі де бар. Мысалы, ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасы 2019 жылғы 13 тамыздағы 6001-19-00-3гп/420 іс бойынша шығарған қаулысында дәлелдердің бірі ретінде «... Қоғам шартты орындамауға байланысты келтірілген залалды азайту үшін барлық мүмкін шараларды қабылдады» деп атап өтті, нәтижесінде талапкердің төменгі соттардың шешімін қайта қарау туралы өтініші қанағаттандырылмады¹⁸. ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі қадағалаушы сот алқасы 2011 жылғы 04 тамыздағы 3г-4350-11 іс бойынша шығарған қаулысында дәлелдердің бірі ретінде «жауапкер өзінің “серіктестік залалдарды азайту бойынша ақылға қонымды шаралар қолданбау салдарынан шеккен залалдардың сомасын асыра бағалады” деген мәлімдемелерін негіздеу үшін сенімді дәлелдемелер ұсынбағанын» көрсетті және қадағалау өндірісін қозғаудан бас тартылды.¹⁹

Мұның бәрі қазақстандық соттар ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабының

¹³ Қаулы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумы 1994 жылғы 21 шілде N 5 «Зиянды өндіріп алу жөніндегі дауларды қарау тәжірибесі туралы». Күші жойылды - ҚР Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 22 желтоқсандағы N 28 Нормативтік қаулысымен. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P9400005AS_ (қаралу уақыты: 05.05.2026).

¹⁴ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (қаралу уақыты: 05.05.2026).

¹⁵ Модельный Гражданский кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств (часть первая): принят 29 октября 1994 года. URL: https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendacii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni_ (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁶ Мадыбаева З.О. Обязательства и убытки. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=37212464. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁷ Решение суда по делу №7527-22-00-2/12055 от 23.12.2022. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №7119-23-00-2/1943 от 14.03.2023 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №4712-23-00-2/619 от 25.04.2023 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №7119-23-00-2/3011 от 19.04.2023. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁸ Постановление суда по делу 6001-19-00-3гп/420 от 13.08.2019 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁹ Постановление суда по делу 3г-4350-11 от 04.08.2011. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).



нормасын толық пайдаланбайтынын, шарттық міндеттемелерді бұзудан туындаған залалдарды өтеу туралы барлық дауларда митигациялау ережесін қолданбайтынын дәлелдейді, өйткені ол несие берушінің міндеті болып саналмайды. Сонымен қатар, қазақстандық сот тәжірибесінде кредитордың борышкердің міндеттемені орындамауы немесе тиісінше орындамауы салдарынан өзіне келтірілген залалдар мөлшерін азайту мақсатында жұмсаған шығындары көбінесе өтелмейді.

Қазақстандық цивилистер де mitigation ережесіне тиісті назар аудармайды және бұл тақырып бойынша ғылыми зерттеулер салыстырмалы түрде аз. Мәселен, Е.В. Горячева міндеттемені орындамау немесе тиісінше орындамау екі тараптың кінәсінен болған жағдайда, сот борышкердің жауапкершілігі көлемін азайтуы керек деп санайды. Ал, егер несие беруші келтірілген залал көлемінің ұлғаюына қасақана немесе абайсыздықпен себепкер болса немесе оларды азайту үшін тиісті шаралар қолданбаса, сот жауапкершілік көлемін азайтуға міндетті емес, тек азайтуға құқылы [9, с. 304]. Сірә, Азаматтық кодекстің 364-бабының ²⁰мұндай түсіндірмесі қазақстандық сот тәжірибесінде қолдау тапқан болуы мүмкін және соттар өз залалдарын азайту үшін тиісті шаралар қолданбаған несие берушіге қатысты mitigation ережесін іс жүзінде қолданбайды.

Дегенмен, Қазақстан соттарының mitigation ережесін қолданбауының негізгі себебі – несие берушінің залалдарын азайту үшін шаралар қолдану міндетін түсіндіретін Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 364-бабының ресми түсіндірмесінің болмауы. «Параграф» АЖ платформасында орналастырылған 2000 жылғы ғылыми-практикалық Комментарийде ҚР АҚ 364-бабына қатысты – несие берушінің кінәсін түсіндіру кезінде міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше

орындамағаны үшін тек борышкер ғана емес, сонымен қатар несие беруші де кінәлі болатын жағдай қарастырылады. Сонымен қатар Комментарийде, егер борышкер жауапкершілік мөлшерін (өтелетін залал мен айыппұлдарды да) азайтуды талап етсе, түсініктеме берілген баптың 1-тармағына сәйкес несие берушінің кінәсіне сілтеме жасай отырып, онда ол (борышкер) мұндай кінәнің бар-жоғын да, оның дәрежесін де дәлелдеуге міндетті екендігі көрсетілген²¹. Дегенмен, борышкердің міндеттемені орындамауы немесе тиісінше орындамауынан кейін несие берушінің залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қабылдау міндеті түсіндірілмеген.

Алайда, 1999 жылы кеңестік және қазақстандық ғалым Ю.Г. Басин борышкердің несие берушіге міндеттемені тиісінше орындаудың мүмкін еместігі туралы дереу хабарлау міндеті (АҚ 349-бабы) кредитордың залалды митигациялау жөніндегі міндетін тудырады (АҚ 364-бабы) деп есептеді. Осыған орай, ол өз еңбегінде жазды: «алдын-ала ескертілгеннен кейін, несие беруші міндеттемені бұзудың жағымсыз салдарын болдырмау немесе азайту үшін, ең алдымен, бұзушылықтан туындауы мүмкін залалдарды азайту үшін өзіне байланысты шараларды қабылдауға міндетті болады. Несие берушінің мұндай шараларды қабылдамауы АҚ-нің 364-бабына сәйкес борышкердің жауапкершілік көлемінің қысқаруына әкелуі мүмкін»²². Ғалымның бұл түсіндірмесі ҚР Азаматтық кодексінің 349-бабына қатысты ғылыми-практикалық Комментарийде дәл келтірілген²³. Бірақ қандай да бір себептермен АҚ-нің 364-бабына қатысты Комментарийде бұл идеяның дамуы жоқ: 1) борышкердің міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны туралы білгеннен кейін кредитордың залалдарды митигациялау міндеті түсіндірілмейді; 2) залалдарды митигациялау жөніндегі өз міндетін

²⁰ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім).

²¹ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750&pos=4132;67. (дата обращения: 09.04.2026).

²² Басин Ю.Г. Ответственность за нарушение гражданско-правового обязательства. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1012152. (дата обращения: 09.04.2026).

²³ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750&pos=4132;67. (дата обращения: 09.04.2026).



орындамаған кредитордың кінәсі туралы мәселе қаралмайды.

Қазақстандық цивилистер мен кейбір судьялар несие беруші залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қабылдауға міндетті, егер несие беруші бұл ережені пайдаланбаса, борышкердің жауапкершілігі тиісінше азайтылуы мүмкін деген пікір білдіруде. Бірақ, бұл ереже тиімді жұмыс істеуі үшін борышкерге шарттық міндеттемелерді орындамау немесе тиісінше орындамау тәуекелдері туралы несие берушіні дереу хабарлау ұсынылады²⁴. Ал, айрылып қалған пайданы өндіріп алу туралы істерді қараған кезде соттар талапкердің өз залалдарын азайту үшін қандай шаралар қабылдағанын, талапкердің залалдарды болдырмауының нақты мүмкіндігін және олардың келтірілуіне жол бермеу үшін уақтылы шаралар қабылдауын ескеруі керек.²⁵

Сондай-ақ, «Параграф» АЖ платформасында орналастырылған Комментарийде ҚР АҚ 350-бабына қатысты былайша түсіндіріледі: «келтірілген залалдың мөлшерін несие беруші дәлелдейді. Сондықтан ол өз тарапынан залал мөлшерін шектеу үшін барлық шараларды қабылдағанын дәлелдеуі керек. Мысалы, борышкер жеткізіп бермеген шикізатты нарықтан сатып алуға мәжбүр болып, шикізатты көтеріңкі бағамен емес, мүмкін болатын ең төменгі бағамен сатып алды»²⁶.

2020 жылғы ҚР АҚ-нің жаңа Комментарийінде 9-бабына қатысты «нақты залал» ұғымын түсіндіру кезінде нақты залалдың мысалы ретінде құқық бұзушылықтың теріс салдарын барынша азайтуға арналған шығындар көрсетіледі [10, С. 132]. Бұл дегеніміз, заң шығарушы несие берушінің залал мөлшерін азайтуға бағытталған әрекеттерін ескереді, бірақ оны «несие берушінің міндеті немесе құқығы» ретінде заңды түрде бекітпейді. Залалды азайту жөніндегі шаралар концепциясы қазақстандық заңнамада жете бағаланбайды, оны құқықтық реттеу митигация жөніндегі

міндеттің туындау сәтіне және кредитор қабылдайтын шаралардың ақылға қонымдылығы стандартына қатысты жетілдіруді талап етеді.

Біздің ойымызша, ҚР АҚ 364-бабының мазмұнын екі себеп бойынша митигация ережесі бөлігінде жақсарту қажет:

- «несие берушінің кінәсі» деген ұғыммен үш түрлі жағдай қамтылады: 1) борышкер мен несие берушінің міндеттемені бұзудағы аралас кінәсі; 2) несие берушінің залал мөлшерінің ұлғаюына әкелген кінәлі әрекеттері, яғни несие берушінің залал мөлшерін ұлғаюына себепкер болуы; 3) кредитордың залалды азайту жөнінде ақылға қонымды шаралар қолданбауы. Алайда, митигация ережесі (бұзушылықтан кейін, шаралардың ақылға қонымдылығы) және аралас кінә ережесін (несие берушінің әрекеті немесе әрекетсіздігі немесе ол тәуекелін көтеретін оқиға, несие берушінің кінәсінің нысанын есепке алу) қолдану механизмдері, сондай-ақ олардың құқықтық салдары, жоғарыда еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерін талдау кезінде айтылғандай әр түрлі болады.
- митигация ережесі тиісті түрде бекітілмеген, яғни борышкер мен несие беруші үшін залалды азайту бойынша ақылға қонымды шаралар қабылдамау салдары, несие берушінің ақылға қонымды шығындарды өндіріп алу құқығы, сондай-ақ несие берушінің залал сомасынан митигация нәтижесінде тікелей алынған табысты шегеруге және т.б. қатысты нормалар жоқ.

Осыған байланысты, біз DCFR [8] III.-3:705-бабының ережелерін қабылдауды және ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабына енгізуді ұсынамыз, өйткені оның редакциясында «mitigation» доктринасы континенталды құқық жүйесіне бейімделген. Ол үшін ҚР АҚ-

²⁴ Нестерова Е.В. Ответственность за нарушение договора (вебинар от 15 октября 2018 года). URL: https://prg.kz/pravmedia/webinars_list/2336-otvetstvennost-za-narushenie-dogovora.html. (дата обращения: 09.04.2026). Сабырбаева М.Е. Ответственность за нарушение договора. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=39633525. (дата обращения: 09.04.2026).

²⁵ Биманова Ж. Возместить упущенную выгоду. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=33157458. (дата обращения: 09.04.2026).

²⁶ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.).



нің 364-бабын келесідей жаңа нормалармен толықтыру қажет: 1) несие берушінің ақылға қонымды шаралары көмегімен болдырмауға болатын залалдар үшін борышкер жауап бермейді; 2) несие беруші залалды азайту мақсатында шеккен ақылға қонымды шығындарын өтеуді талап етуге құқылы.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу «mitigation» қағидасы ағылшын құқығында несие берушінің әрекеттерінің ақылға қонымдылығы талаптарына негізделген, залал мөлшерін шектеудің икемді әрі тиімді тетігі болып табылатынын көрсетеді. Бұл қағида қатаң мағынадағы заңдық міндет ретінде емес, керісінше толық өтемақы алу шарты ретінде қарастырылады. Халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерін талдау аталған ережелердің континенталдық құқықтық дәстүрге сәтті бейімделгенін және шаралар қабылдамаудың салдарын, сондай-ақ митигацияға байланысты шығындарды өтеу құқығын реттейтін нақты нормалар түрінде бекітілгенін айғақтайды. Қазақстандық

құқықта, ҚР АҚ-нің 364-бабының болуына қарамастан, митигация доктринасы жеткілікті деңгейде дамымаған. Ғылыми әдебиетте және сот тәжірибесінде митигация қағидасы мен аралас кінә институтының теңестірілуі, несие берушінің залалдарды азайту жөнінде шаралар қабылдау міндетіне ресми түсіндірменің болмауы, сондай-ақ соттардың бұл норманы залалды өндіріп алу туралы дауларда қолдануға құлықсыздығы оның тиімділігін едәуір төмендетеді. Азаматтық заңнаманы жетілдіру мақсатында ҚР АҚ-нің 364-бабын DCFR-дің III.-3:705-бабының нормаларын имплементациялайтын ережелермен толықтыру ұсынылады, олар борышкерді болдырмауға болатын залалдар үшін жауапкершіліктен босатуды және несие берушіге залалды азайту үшін жұмсалған ақылға қонымды шығындарды өтеу құқығын беруді көздейді. Аталған өзгерістерді енгізу Қазақстан Республикасында шарттық жауапкершілікті құқықтық реттеудің болжамдылығын арттыруға және біркелкі сот практикасын қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Chitty on Contracts / edited by H.G. Beale. – 35 ed., Vol. 1. – London: Sweet & Maxwell, 2023. – 3536 p.
- 2 Beatson J., Burrows A., Cartwright J. Anson's Law of Contract. – 30th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 763 p.
- 3 Chen-Wishart M. Contract Law. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 615 p.
- 4 Poole J. Textbook on Contract Law. – 13th ed., – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 656 p.
- 5 Peel E. Treitel on the Law of Contract. – 15th ed. – London: Sweet & Maxwell, Limited, 2020. – p. 215.
- 6 Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) / edited by I. Schwenzer, U.G. Schroeter. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 1602 p.
- 7 Principles of European Contract Law: Parts I and II / Prepared by the Commission on European Contract Law; edited by O. Lando and H. Beale. – The Hague: Kluwer Law International, 2000. – 561 p.
- 8 Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of reference (DCFR) / Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group); edited by C. von Bar, E. Clive. – Full ed. – Vol. I-VI. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 6704 p.
- 9 Горячева Е.В. Определение цены убытков в современном гражданском праве // Актуальные проблемы частного права. Материалы международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алматы, 23-24 мая 2002 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: КазГЮУ, 2003. – С. 304.
- 10 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В трех книгах. Книга 1. Статьи 1-114. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики. – Алматы, 2020. – С. 132.

References

- 1 Chitty on Contracts / edited by H.G. Beale. – 35 ed., Vol. 1. – London: Sweet & Maxwell, 2023. – 3536 p.
- 2 Beatson J., Burrows A., Cartwright J. Anson's Law of Contract. – 30th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 763 p.



- 3 Chen-Wishart M. Contract Law. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 615 p.
- 4 Poole J. Textbook on Contract Law. – 13th ed., – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 656 p.
- 5 Peel E. Treitel on the Law of Contract. – 15th ed. – London: Sweet & Maxwell, Limited, 2020. – p. 215.
- 6 Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) / edited by I. Schwenzer, U.G. Schroeter. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 1602 p.
- 7 Principles of European Contract Law: Parts I and II / Prepared by the Commission on European Contract Law; edited by O. Lando and H. Beale. – The Hague: Kluwer Law International, 2000. – 561 p.
- 8 Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of reference (DCFR) / Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group); edited by C. von Bar, E. Clive. – Full ed. – Vol. I-VI. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 6704 p.
- 9 Goryacheva E.V. Determining the Price of Damages in Modern Civil Law // Current Issues of Private Law. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (as part of the Annual Civilistic Readings). – Almaty, May 23-24, 2002 / Ed. M.K. Suleimenov. – Almaty: KazGUU, 2003. – P. 304.
- 10 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part): Commentary (article by article). In three books. Book 1. Articles 1-114. Fourth edition, corrected and supplemented, using judicial practice. – Almaty, 2020. – P. 132.

Амангалиева А.З. ^{1*}, Алиханова Г.А. ²

¹ м.ю.н., докторант Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² д.ю.н., профессор Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru

ДОКТРИНА «MITIGATION» В ДОГОВОРНОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ И ОСОБЕННОСТИ ЕЁ ВНЕДРЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В настоящей статье исследуются теоретические и практические аспекты применения доктрины «mitigation» (обязанность кредитора по уменьшению убытков) в английском праве, актах унификации международного частного права и гражданском законодательстве Республики Казахстан. Автор анализирует три основных правила митигации, сформированных в прецедентном праве Англии, а также стандарты разумности поведения кредитора, выработанные судебной практикой. Проводится сравнительно-правовой анализ закрепления данного института в модельных актах европейского договорного права (DCFR, PECL, PICC) и в статье 364 Гражданского кодекса Республики Казахстан. Особое внимание уделяется проблемам правоприменения: выявляется неоднозначность судебной практики Казахстана, отсутствие официального толкования нормы и недостаточная разработанность механизма митигации в доктрине. По результатам исследования обосновывается необходимость реформирования статьи 364 ГК РК с целью имплементации элементов правила «mitigation», в том числе закрепления права кредитора на возмещение разумных расходов, понесённых для уменьшения убытков, и исключения смешения данного института с конструкцией смешанной вины.

Ключевые слова: договорная ответственность, возмещение убытков, правило mitigation, обязанность по уменьшению убытков, английское договорное право, гражданский кодекс Республики Казахстан, сравнительное правоведение.

A.Z. Amangalieva ^{1*}, G.A. Alikhanova ²

¹ M.L.s., Doctoral Student, Adilet Higher School of Law, Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² I.s., professor of Adilet Higher School of Law, Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru



THE DOCTRINE OF “MITIGATION” IN CONTRACT LAW: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS AND PECULIARITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of the application of the doctrine of “mitigation” (the creditor’s duty to mitigate losses) in English law, instruments of international private law unification, and the civil legislation of the Republic of Kazakhstan. The author analyzes the three core rules of mitigation developed in English case law, as well as the standards of reasonableness of the creditor’s conduct established in judicial practice. A comparative legal analysis is conducted of the incorporation of this doctrine in the model instruments of European contract law (DCFR, PECL, PICC) and in Article 364 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to issues of law enforcement: the inconsistency of Kazakhstani judicial practice, the absence of an official interpretation of the relevant provision, and the insufficient development of the mitigation mechanism in legal doctrine are identified. Based on the results of the study, the necessity of reforming Article 364 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan is substantiated in order to implement elements of the mitigation rule, including the recognition of the creditor’s right to recover reasonable expenses incurred in mitigating losses and the elimination of confusion between this doctrine and the concept of contributory fault.*

Keywords: contractual liability, damages, mitigation rule, duty to mitigate losses, English contract law, Civil Code of the Republic of Kazakhstan, comparative law.